

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΛΟΣ

Ραφανιώτικα σπίτια και χωροταξία του οικισμού

Ο οικισμός της Ραψάνης, χτισμένος σε μια πλαγιά, καθορίζεται από την κλίση του εδάφους και την ανάγκη των κατοίκων να προσαρμοστούν στις εκάστοτε συνθήκες.

Ο αριθμός των σπιτιών αυξομειώνονταν μέσα στην πορεία των δεκαετιών, ανάλογα με τα ιστορικά γεγονότα που εξελίσσονται μέσα κι έξω από τον οικισμό. Σε περίοδο ειρήνης και οικονομικής άνθησης τα σπίτια αυξάνονται σε αριθμό και μέγεθος, υπάρχει δε η περίοδο άνθησης που από καταγραφές περιηγητών ο αριθμός των σπιτιών ανεβαίνει σημαντικά (πληθυσμός ως 5.000 κάτοικοι) ενώ σε περιόδους πολέμων - καταστροφών και εξεγέρσεων έχουμε μείωση των σπιτιών (πυρκαγιές). Στην εποχή της τουρκοκρατίας η μεγάλη επιδημία που χτύπησε τον Τύρναβο και τη Ραψάνη, επιρρέασε και τον οικισμό, όπως και η πυρπόληση κατά την επανάσταση του 1878.

Η ενασχόληση των κατοίκων με τη σηροτροφία (εκτροφή μεταξοσκώληκα) αλλά και την αμπελουργία καθόριζε το μέγεθος των σπιτιών, με χώρους αποθήκευσης και εργαστηρίων.

Όσον αφορά την χωροταξία του οικισμού δηλαδή την τοποθέτηση των σπιτιών και των ναών, των δρόμων και των κοινοχρήστων χώρων, σε γενικές γραμμές έχουμε διατήρηση της φυσιογνωμίας, χωρίς μεγάλες αλλαγές ως τις μέρες μας.

Η ρυμοτομία καθορίζεται από δρόμους οριζόντιους και κάθετους ή σχεδόν κάθετους. Οι οριζόντιοι δρόμοι είναι οι πιο σημαντικοί και μεγάλοι, ενώ οι κάθετοι (λόγω κλίσης εδάφους) δευτερεύοντες και προσφέρουν συντόμευση των αποστάσεων. Οι δημόσιοι - κοινόχρηστοι χώροι είναι οι πλατείες, αυλές εκκλησιών, αυλή σχολείου, που ήταν πάντα μικροί με τοίχους αντιστήριξης για εξασφάλιση επιπέδων.

Από την εποχή της εμφάνισης των ΙΧ αυτοκινήτων άρχισε να υπάρχει πρόβλημα στους στενούς δρόμους και σήμερα φανερά προβλήματα στάθμευσης (πάρκιγκ) που προκαλούν αμηχανία στην κοινοτική αρχή

και ανάγκη δημιουργίας χώρων, ιδιωτικών και κοινοχρήστων.

Οι δρόμοι που παλιότερα ήταν με πέτρα στρωμένοι (καλντερίμι) τώρα έχουν οι περισσότεροι γίνει τσιμεντένιοι. Παλιότερα τα νερά έτρεχαν μέσα στον οικισμό σε ειδικό αυλάκι και μάλιστα με τα νερά αυτά κινούνταν ο νερόμυλος πλάι στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου. Από αυτό το μύλο σήμερα μόνο οι δυο μυλόπετρες - σώζονται (ιδέ φωτό).

Οικία Αναστασίου Μαχά.

Τα σπίτια της Ραψάνης σήμερα είναι ένα σύνολο από σπίτια παλιότερα με λαϊκή αρχιτεκτονική και σπίτια νεώτερα (των τελευταίων χρόνων) που γίνονται από πτυχιούχους μηχανικούς με την έγκριση της πολεοδομίας. Από τα σπίτια με τη λαϊκή αρχιτεκτονική, του εμπειρικού δηλαδή μάστορα, διακρίνουμε λίγα αρχοντόσπιτα ή νοικοκυρόσπιτα και πολλά μέτριας οικονομικής κατάστασης των ιδιοκτητών. Όλα είναι πετρόχτιστα με σκεπές από κεραμίδια. Ορισμένα είναι ερειπωμένα και α-

κατοίκητα, ενώ λίγα ανακατασκευάζονται, εφόσον έχουν ανθεκτικούς τοίχους. Ξεχωρίζει από τα παλιότερα σπίτια του Τσανάκα (ιδέ φωτό) που παρουσιάζει αψιδωτές πόρτες και παράθυρα, με εξαιρετική τέχνη στην πέτρα (χτίστηκε μετά το 1940).

Οικία Τσανάκα.

Οικία Κατσιούρα.

Η χρήση των σπιτιών έχει αλλάξει σημαντικά από το 1950 και μετά. Χαρακτηριστικό της προηγούμενης περιόδου ήταν ο σταυλισμός των ζώων στο κατώϊ του σπιτιού (κυρίως το χειμώνα) για λόγους ασφαλείας. Σήμερα η κτηνοτροφία έχει απομακρυνθεί από τα σπίτια, όχι όμως και τελείως έξω από τον οικισμό.

Η συστέγαση ζώων και ανθρώπων είναι κάτι που το συναντούμε και στα άλλα θεσσαλικά διαμερίσματα, ορεινά και πεδινά. Οι μαρτυρίες των παλαιότερων διαφωτίζει σημαντικά αυτό τον τρόπο συμβίωσης που σήμερα φαντάζει πρωτόγονο και ανθυγιεινό.

Η μελέτη των σπιτιών και του οικισμού βοηθάει να κατανοήσουμε το παρελθόν, έτσι ώστε και στις συντηρήσεις - αναπαλαιώσεις σπιτιών να μπορούμε να είμαστε πιστοί στα στοιχεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής, αλλά και στις επεμβάσεις σε οικισμούς, όπως η Ραψάνη, να δίνουμε λύσεις εναρμονισμένες με την ιστορικότητα και τον παραδοσιακό χαρακτήρα.

Σημαντική είναι και κάθε γραπτή μαρτυρία που μας περιγράφει παλιά σπίτια, τα οποία δεν σώζονται σήμερα. Μια τέτοια γραπτή μαρτυρία είναι και του Γ.Α. ΜΕΓΑ στο βιβλίο του «ΘΕΣΣΑΛΙΚΑΙ ΟΙΚΙΣΕΙΣ» Αθήνα 1946, που μέσα σε λίγες σελίδες (και σε καθαρεύουσα) αναφέρεται σε σπίτια της Ραψάνης που το 1940 είχε δει ο ίδιος και καταγράφει τις κατόψεις τους, ενώ οι φωτογραφίες που είχε επιχειρήσει να τραβήξει, δεν απέδωσαν. Το βιβλίο αυτό δεν ξανατυπώθηκε, γιαυτό στη μελέτη μας αυτή (σε παράρτημα) δημοσιεύουμε αυτούσια την αναφορά στη Ραψάνη.

Οι χώροι του Ραψανιώτικου σπιτιού

Όπως αναφέραμε η χρήση των χώρων του Ραψανιώτικου σπιτιού άλλαξε με τα χρόνια. Σήμερα δεν νοείται ο σταυλισμός ζώων μέσα στο ισόγειο της κατοικίας, ενώ πριν το 1950 ήταν κανόνας. Στη Ραψάνη είναι κανόνας τα σπίτια με ισόγειο και όροφο (ανώϊ). Ο όροφος του σπιτιού παλιότερα ήταν κυρίως κατοικήσιμος με δωμάτια που λέγονταν και οντάδες (από την εποχή τις τουρκοκρατίας). Καλοκαιρινό λέγεται το δωμάτιο που δεν είχε τζάκι και χειμωνιάτικο αυτό που είχε τζάκι. Η διαφορά εντοπίζεται και στη θέση και προσανατολισμό των δωματίων, προ-

σήλιο ή ανατολικό ή βορινό, που άλλο κάνει για το χειμώνα και άλλο είναι δροσερό για το καλοκαίρι. Δεν αποκλείονταν παλαιότερα και δωμάτιο με τζάκι στο ισόγειο για διαμονή της οικογένειας.

Η λέξη «Σάλα», και «Κρεββάτ'» χρησιμοποιούνταν στα παλιά σπίτια για τον ίδιο χώρο σχεδόν. Είναι ένας κλειστός εξώστης συνήθως όπου άλλοτε είναι η άνοδος της εσωτερικής σκάλας και στον ίδιο χώρο βλέπουν οι πόρτες των δωματίων (οντάδες).

Το «μαγριγιό» είναι ένα είδος κουζίνας που συναντάται και στον όροφο του σπιτιού, αλλά και σε ξεχωριστό χτίσμα στην αυλή. Σε κάποια σπίτια υπάρχει ένα δωμάτιο που βλέπει στο δρόμο το «μαγαζί» σε σπίτια εμπορών.

Στο ισόγειο των σπιτιών συναντούσαμε το «υπόγειο» ένας ή περισσότεροι χώροι αποθήκευσης, για βαρέλια, κάδες, (σε σπίτια αμπελουργών) αλλά και δοχεία νερού και τροφίμων όπως και αντικειμένων χρήσης. Επειδή το ισόγειο του σπιτιού σκάβονταν εν μέρη στο έδαφος (η κλίση του εδάφους) τα υπόγεια ήταν χώροι προς το σκαμένο έδαφος (τοίχο).

Οι «κρυψάνες» ή «κρυψιάνες» ή «λαγούμια» ήταν στα ίδια σημεία χτιστοί μυστικοί χώροι για να κρύβονται τα μέλη της οικογένειας. Είναι μια ιδιορρυθμία σε παλιά σπίτια (σήμερα δεν σώζεται κάποια κρυψάνα) που συναντάται και σε άλλα χωριά ορεινά, όπως στην Τσαριτσάνη και αλλού και αντιγράφουν αμυντικές συνήθειες των μοναστηριών με υπόγειες κρύπτες και στοές που ανήκουν στην φρουριακή αρχιτεκτονική. Σ' αυτές τις κρυψάνες στη Ραψάνη κατέβαιναν με μυστική είσοδο από τον όροφο, ακόμη και μέσω ντουλάπας όπως διασώζει ο Γ.Α. Μέγας. Πληροφορηθήκαμε ότι σε εργασίες κατεδάφισης παλιού σπιτιού στη Ραψάνη (του Παπακώστα) βρέθηκε «ίσμπα» χτιστή, δηλαδή μια κρυψάνα, αλλά ισοπεδώθηκε.

Η Μαστορική

Με το χτίσιμο των Ραψανιώτικων σπιτιών ασχολούνταν ένας αριθμός μαστόρων - τεχνιτών και εργατών που ορισμένοι από αυτούς δούλευαν και σε άλλες εργασίες (όπως αμπέλια ή μεταφορά ξύλων και υλικών δηλ. κερατζίδες. Σχετικά φαίνονται στο βιβλίο της Ε. Μπουρνόβα για

Βρύση στην πλατεία της Ιτιάς.

τη Ραψάνη, όπου διασώζει ένα τετράδιο μάστορα ξυλουργού).

Σε παλιότερη εποχή, η έντονη ανοικοδόμηση, σπιτιών με πέτρα, έφερε στην περιοχή μαστόρους από την περιοχή της Ηπείρου. Από αυτούς λίγοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ραψάνη και από πατέρα σε γιο συνέχισαν να ασκούν ως τις μέρες μας τη μαστορική. Αναφέρουμε τους «Αρβανίτες» όπως είναι γνωστοί ή Μαστροβαγγελάδες, την οικογένεια δηλαδή Νίκου, που πήραν το παρατσούκλι τους από τον Μάστορο - Βαγγέλη Νίκου που πρωτόρθε με «ασκέρι» μαστόρων. Σαν κτίστες πέτρας έχτισαν αρκετά σπίτια στη Ραψάνη και στη γύρω περιοχή.

Βέβαιο είναι ότι και στους ναούς, όπου ξεχωρίζουν τα θαυμάσια καμπαναριά - ένα κομψοτέχνημα με πέτρα όπου φαίνεται η τέχνη των μαστόρων - ο σχεδιασμός και η εκτέλεση έγινε από «ασκέρια» ηπειρωτών. Όμως αυτό αποτελεί μια άλλη πτυχή της έρευνας για τη Ραψάνη και αντικείμενο για ένα επόμενο συνέδριο.

Τα υλικά των σπιτιών, παλιά, τα προμηθεύονταν από την περιοχή. Η πέτρα ντόπια, άφθονη. Τα κεραμίδια για τη σκεπή αγορασμένα από τα κεραμαριά (κεραμοποιεία) στα πεδινά της περιοχής, αλλά και των Γόνων ή και της Λάρισας πιο μακριά. Τα ξύλα, τα περισσότερα από υλοτομία αλλά και κάποια αγορασμένα. Στο χτίσιμο της πέτρας, γινόταν

Οι «Μαστροβαγγελάδες» στη διάρκεια χτισίματος σπιτιού.
(φωτογραφικό αρχείο του Βαγγελη Νίκου).

χρήση λάσπης ή στην καλύτερη περίπτωση ασβέστης. Πλιθιά στη Ραψάνη δεν συναντούμε.

Η σημερινή κατάσταση

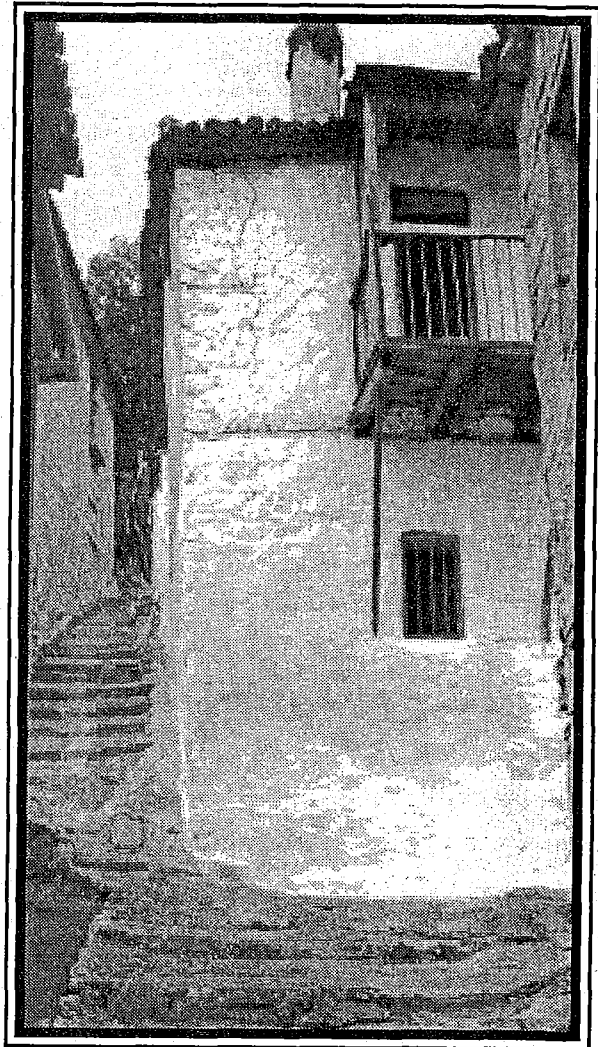
Τα πετρόχτιστα σπίτια της Ραψάνης που σώζονται σήμερα είναι πολλά ακόμη και παρόλη την τάση για χτίσιμο σύγχρονων σπιτιών - κατοικιών, ορισμένα από τα πετρόχτιστα συντηρούνται και αναπαλαιώνονται. Υπάρχουν και κάποια που ερειπώνονται πια κάτω από το βάρος του χρόνου. Σ' αυτά που συντηρούνται ελάχιστα γίνονται με μεράκι και σεβασμό στην πρώτη τους μορφή. Η χρήση του τσιμέντου γίνεται έντονη, ενώ θα μπορούσε να είναι καλυμμένη. Οι σκεπές αντικαθίστανται από νέες με κλίσεις μεγάλες (θυμίζοντας της κεντρικής Ευρώπης), με κύριο λόγο τα πολλά χιόνια του χειμώνα. Τα τζάκια του παλιού τύπου (με φυλάχτρες) υπάρχουν ακόμη αλλά τα νέα φουγάρα γίνονται με άλλο τρόπο. Τα παντζούρια στα παράθυρα γίνονται με γρίλιες, ενώ γρίλιες στα παλιά σπίτια δεν υπήρχαν. Σε μικρά σκέπαστρα σε σκάλες και βεράντες, χρησιμοποιείται το ελενίτ, ξένο προς το περιβάλλον, όπως και οι τσιμεντό-

λιθοι σε περιβόλους και τοίχους.

Όσον αφορά τα παραδοσιακά καλντερίμια, που κινδυνεύουν να τσιμεντοστρωθούν, αναγκαίο είναι να γίνει διατήρηση σε ένα κομμάτι του κέντρου του οικισμού σαν χώρος μνήμης και περιπάτου που να συνδέει τους δυο ναούς.

Καλντερίμι προς τον Άγιο Αθανάσιο.

Οικία Σωτήρη Τσιόφα.

(Ακολουθεί το κείμενο του Γ.Α. Μέγα)

ΡΑΨΑΝΗ

«Η Ραψάνη κειμένη υψηλά επί της Ν.Α. υπωρείας του Ολύμπου, έχει εις τους πόδας της έναν απέραντον αμπελώνα... Άλλοτε όμως πηγή πλούτου διά